BO 08-018
28 Mei 2009

Gemeente Amsterdam
Bureau Monumenten & Archeologie

Archeologisch bureauonderzoek

Bestemmingsplangebied
Oostelijke Eilanden
Stadsdeel Centrum
BO 08-018 Amsterdam 2009

Inhoud

Samenvatting **4**

Inleiding **5**

1 Administratieve gegevens plangebied **6**
1.1 Administratieve gegevens 6

2 Wet- en regelgeving **7**
2.1 Algemeen 7
2.2 Nationale regelgeving 7
2.3 Provincie Noord-Holland 8
2.4 Gemeente Amsterdam 8
2.5 Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie 10
2.6 Situatie plangebied Oostelijke Eilanden 11

3 Bodemkunde en historie **13**
3.1 Algemeen 13
3.2 Historisch-topografische inventarisatie 14
3.3 Overzicht archeologische vindplaatsen 20

4 Archeologische verwachtingskaart **23**

5 Archeologische beleidskaart **27**

Conclusie **31**

Bronnen **32**

Samenvatting

Bureau Monumenten & Archeologie (BMA) heeft in opdracht van Stadsdeel Centrum een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd voor het bestemmingsplangebied Oostelijke Eilanden. Dit is bedoeld om het cultuurhistorische verleden van het plangebied in kaart te brengen en daarmee een beeld te krijgen van de archeologische sporen die in de bodem aanwezig kunnen zijn. De historisch topografische kartering heeft geresulteerd in een overzicht van archeologische informatie over de ontwikkeling van de drie oostelijke haveneilanden Kattenburg, Wittenburg en Oostenburg vanaf de 17de eeuw tot in de 20ste eeuw. Van dit ruimtelijke en landschappelijke beeld is een beleidskaart van archeologische waarden afgeleid. De kaart biedt een specificatie van de beleidsregels en maatregelen voor de vereiste archeologische monumentenzorg. In het bestemmingsplangebied Oostelijke Eilanden zijn 6 archeologische verwachtingszones te onderscheiden met ieder een eigen archeologisch beleid.
Voor zone A geldt dat al is vastgesteld dat er archeologische overblijfselen van hoge waarde in de bodem aanwezig zijn. Hier zal er bij elke bodemingreep archeologisch onderzoek plaats moeten vinden. In zone B van het plangebied geldt dat bij bodemingrepen dieper dan 0,50 m onder maaiveldniveau en met een oppervlak groter dan 50 m^2 een Inventariserend Veldonderzoek (IVO) in de planvorming wordt opgenomen. In zone C geldt dat bij bodemingrepen over een oppervlak groter dan 10.000 m^2 en dieper dan 3,00 m ÷ NAP een Inventariserend Veldonderzoek (IVO) in de planvorming wordt opgenomen. In zone D geldt dat bij bodemingrepen over een oppervlak groter dan 10.000 m^2 en dieper dan de waterbodem een Inventariserend Veldonderzoek (IVO) in de planvorming wordt opgenomen. In zones E en F geldt dat een archeologisch vooronderzoek niet nodig is. In deze gebieden zijn geen archeologische overblijfselen meer in de bodem aanwezig, omdat hier enerzijds door archeologisch onderzoek anderzijds door recente nieuwbouw de oorspronkelijke bodem verstoord is. Daarom geldt voor deze gebieden een archeologische vrijstelling. Wel geldt op deze terreinen de wettelijke meldingsplicht in geval bij enig grondwerk toch archeologische vondsten worden gedaan.

Inleiding

Het archeologisch bureauonderzoek van Bureau Monumenten en Archeologie (BMA) betreft een inventarisatie van archeologische c.q. cultuurhistorische waarden binnen het plangebied Oostelijke Eilanden in opdracht van Stadsdeel Centrum. Uitgaande van deze waardestellende inventarisatie wordt het beleid vastgesteld voor het behoud en/of documentatie van eventuele archeologische overblijfselen in verband met toekomstige bouwplannen.

Het archeologisch bureauonderzoek vindt plaats in het kader van het in voorbereiding zijnde bestemmingsplan Oostelijke Eilanden, stadsdeel Centrum. Het huidige gebruik van het plangebied bestaat uit woonwijken, afgewisseld door industrieterreinen en scheepswerven.

De voorliggende waardestelling is gebaseerd op een historisch topografische inventarisatie van kaartmateriaal, publicaties en archiefbronnen, in samenhang met archeologische informatie over vergelijkbare locaties in de directe omgeving.

In het bureauonderzoek komen het nationale, provinciale en gemeentelijke archeologie beleid (hoofdstuk 2), de historische en archeologische achtergronden (hoofdstuk 3) en de archeologische verwachting van het plangebied (hoofdstuk 4) aan de orde, gekoppeld aan een advies over de maatregelen voor integratie van archeologie binnen (toekomstige) planontwikkeling. Het beleid, dat voortvloeit uit de waardestellingen voor dit gebied, is samengevat met een beleidskaart.

1 Administratieve gegevens plangebied

Het plangebied Oostelijke Eilanden bevindt zich in het noordoosten van Stadsdeel Centrum en wordt begrensd door de Kattenburgerstraat in het westen, de Dijksgracht aan de noordzijde, de spoorlijn ten oosten van het Funenpark en de Nieuwe Vaart aan de zuidkant.

1.1 Administratieve gegevens

Opdrachtgever

Opdrachtgever	Stadsdeel Centrum
Projectleider	Mw. I. Klarenbeek
Contactpersoon	Mw. I. Klarenbeek
Adres	Postbus 202
Postcode / plaats	1000 AE Amsterdam

Plangebied

Provincie	Noord-Holland	Gemeente	Amsterdam
Plaats	Amsterdam	Kaartblad	25G
ARCHIS meldingsnr.	30858		
X-coördinaat NW	123.282	Y-coördinaat NW	487.620
X-coördinaat NO	124.627	Y-coördinaat NO	487.964
X-coördinaat ZW	123.748	Y-coördinaat ZO	487.409
X-coördinaat ZO	123.460	Y-coördinaat ZO	487.107

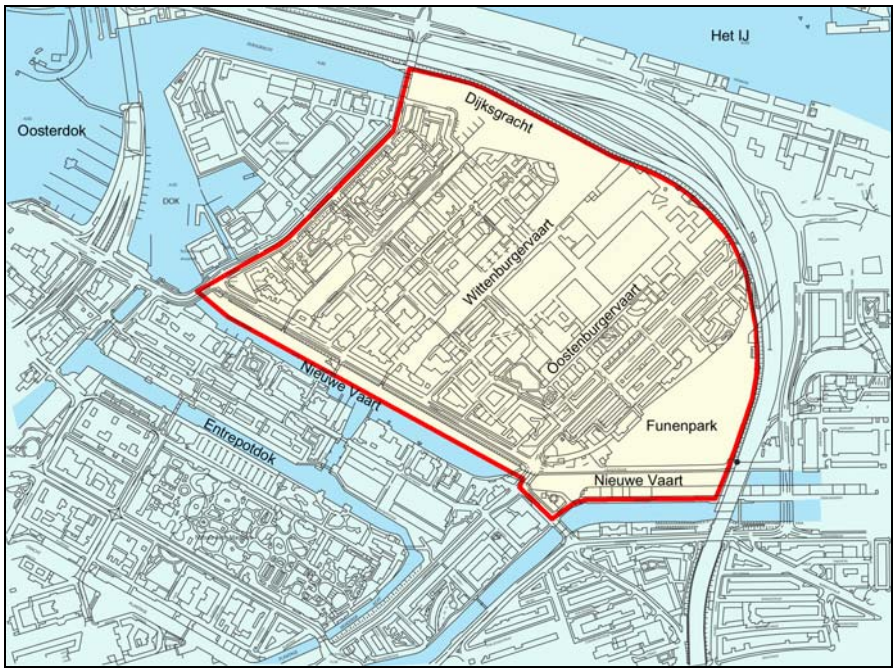

1 Plangebied Oostelijke Eilanden (rood omlijnd)

2 Wet- en regelgeving

2.1 Algemeen

Het archeologische erfgoed bestaat uit voorwerpen en structuren die in de bodem bewaard zijn. Ook landschappelijke of infrastructurele elementen kunnen een archeologische waarde hebben. Deze materiële overblijfselen vormen een onderdeel van onze leefomgeving waarvan het behoud in de bodem of documentatie op maat gesneden maatregelen vergen. Het archeologische bodemarchief levert een bijdrage aan de cultuurhistorie van onze stad en maakt de beleving van het verleden bovendien tastbaar.

Vanwege de ruimtelijke aard van archeologische sporen en vondsten in de bodem heeft het archeologische beleid raakvlakken met dat van de ruimtelijke ordening. Door de wijziging van de Monumentenwet 1988 met ingang van 1 september 2007 is de zorg voor het archeologisch erfgoed geïntegreerd in ruimtelijke ordeningsprocessen. Een essentieel uitgangspunt van de nieuwe wet is dat het erfgoed in de bodem beter wordt beschermd. Dit betekent dat in ruimtelijke ontwikkelingen vroegtijdig rekening wordt gehouden met archeologisch erfgoed. Als behoud in de bodem geen optie is, dan is, voorafgaand aan de bodemverstoring, onderzoek nodig om archeologische overblijfselen te documenteren en de informatie en vondsten te behouden. In de dichtbebouwde stedelijke omgeving is in de praktijk doorgaans sprake van deze laatste optie.

2.2 Nationale regelgeving

Aan het einde van de jaren tachtig groeide het besef dat archeologische vindplaatsen in Europa ernstig werden aangetast door grootschalige infrastructurele werken, de toename van bouwlocaties en de intensivering van de landbouw. Om het archeologische erfgoed beter te beschermen hebben de Europese ministers van Cultuur in 1992 het Verdrag van Valletta opgesteld (ook bekend als het Verdrag van Malta).

Een essentieel uitgangspunt van dit verdrag is dat behoud van archeologisch erfgoed in de bodem (in situ) in iedere fase van planontwikkeling dient te worden meegewogen. Als behoud in de bodem (bv door middel van technische maatregelen en/of planaanpassing) geen optie is, dient het bouwplan te voorzien in maatregelen om archeologische overblijfselen op een juiste wijze (volgens de wettelijk verplichte Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie) te documenteren en de informatie en vondsten te behouden. Het verdrag stelt de initiatiefnemer van een ruimtelijk plan, dat bodemverstoring tot gevolg heeft, verantwoordelijk voor de planologische en de financiële inpassing van archeologisch onderzoek. De nieuwe wet ter uitvoering van dit verdrag, de Wet op de archeologische monumentenzorg (Wamz)[1], is per 1 september 2007 definitief van kracht.

Op grond van de Wet op de archeologische monumentenzorg zijn vier wetten gewijzigd: de Monumentenwet 1988, de Ontgrondingenwet, de Wet milieubeheer en de Woningwet. De Wet op de Ruimtelijke Ordening bevatte al voorschriften om meer rekening te houden met archeologie ten behoeve van kwaliteitsverbetering van ruimtelijk beleid. Dit betekent o.a. dat elk bestemmingsplan

[1] Stb. 2007, 42.

op archeologisch beleid zal worden getoetst.[2] Vanwege het ruimtelijke karakter van het bodemarchief heeft het archeologische beleid raakvlakken met dat van de ruimtelijke ordening. Door de wetswijzigingen worden archeologische belangen vanaf het begin van de besluitvorming in de ruimtelijke ordening meegewogen. Ondanks de getroffen maatregelen om vooraf archeologisch onderzoek in te plannen kunnen toevalsvondsten bij bouwprojecten worden aangetroffen. Hiervoor blijft de meldingsplicht van kracht.[3]

2.3 Provincie Noord-Holland

Per 1 juli 2008 is de nieuwe wet Ruimtelijke Ordening (Wro) in werking getreden. Hierdoor is de verhouding tussen de provincie en de gemeenten gewijzigd. In het beleidskader Landschap en Cultuurhistorie Noord-Holland omschrijft de provincie haar rol.[4] Hierbij staat de samenwerking met gemeenten op basis van gemeentelijke en de provinciale structuurvisie centraal. Tevens handhaaft de provincie de Belvedère-benadering, waarin behoud van cultuurhistorie door ontwikkeling wordt nagestreefd. Als toetsingskader voor bestemmingsplannen en projectbesluiten met een Beeldkwaliteitplan hanteert de Provincie tevens het beleidskader en het streekplan. Op grond van de Wro dienen gemeenten bij de vaststelling van bestemmingsplannen, projectbesluiten en beheersverordeningen de Provinciale Ruimtelijke Verordening in acht te nemen.

In het beleidskader is opnieuw de Cultuur Historische Waardenkaart (CHW) opgenomen, waarin gebieden, die naar verwachting archeologisch waardevol zijn, zijn aangewezen als provinciale archeologische attentiegebieden. De waardestellingen van de CHW zijn bedoeld als primaire algemene indicaties die per specifiek plangebied nadere invulling en precisering behoeven.

De provinciale beleidsintentie is om invulling aan de primaire doelstelling van het Verdrag van Malta te geven en archeologische reservaten aan te wijzen. Deze gebieden dienen om archeologische monumenten duurzaam te beschermen en te beheren en daarmee voor toekomstig onderzoek te bewaren.[5] Daarnaast betrekt de provincie nadrukkelijk culturele waarden, waaronder ook archeologie, bij de realisatie van de ruimtelijke- en stedelijke vernieuwing.

2.4 Gemeente Amsterdam

In aansluiting op het rijks- en provinciaal beleid besteedt de gemeente specifieke aandacht aan vroegtijdige inpassing van archeologie in de ruimtelijke ordeningsprocessen.[6] Uitgangspunt hierbij is een kwalitatief adequaat beheer van het cultureel erfgoed met aandacht voor een efficiënte voortgang van bouwprocessen en kostenbeheersing. Tegen deze achtergrond is de afdeling Archeologie BMA in 2001 gestart met een nadere inventarisatie van archeologische verwachtingen in elk afzonderlijk stadsdeel. Hiertoe worden onder meer verschillende historische kaartbeelden van het stadsdeelgebied met elkaar vergeleken. Deze inventarisatie is bedoeld als een verfijning van het verwachtingsbeeld van de Archeologische Monumenten Kaart (AMK) en de Cultuur Historische Waardenkaart (CHW) van de provincie Noord-Holland, en de landelijke Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW) waarin de stedelijke gebieden niet gekarteerd zijn.

---

[2] Artikel 38a lid 1 van de gewijzigde Monumentenwet schrijft hierover dat *De gemeenteraad bij vaststelling van een bestemmingsplan als bedoeld in artikel 3.1 van de nieuwe Wet op de Ruimtelijke Ordening en bij de bestemming van de in het plan begrepen grond, rekening houdt met de in de grond aanwezige dan wel te verwachten monumenten.* Met 'monument' wordt hier een (onbeschermd) archeologisch monument bedoeld, ofwel *alle terreinen welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde* (art. 1 Monumentenwet).

[3] Artikel 53 van de gewijzigde monumentenwet 1988.

[4] Provincie Noord-Holland 2006.

[5] Van Eerden 2008, 14-15.

[6] BMA 2005, 58.

De nieuwe wetgeving schrijft voor dat bij vaststelling van een nieuw bestemmingsplan altijd een nadere waardestelling nodig is van de aanwezige archeologische verwachting in de vorm van een bureauonderzoek. Dit bureauonderzoek behelst een specificatie van eventuele archeologische waarden binnen een specifiek plangebied en een advies met betrekking tot het daarbij behorende beleid en/of te nemen maatregelen. Bij de formulering van het beleid staat altijd een realistische balans tussen het archeologische belang ten opzichte van de voortgang van het ruimtelijke ontwikkelingsproces in de stad centraal.
De bescherming van (verwachte) archeologische waarden kan in een bestemmingsplan (o.a.) worden geregeld met een aanlegvergunning als bedoeld in artikel 3.3.a van de Wet op de Ruimtelijke Ordening. Verder kan in het belang van de archeologische monumentenzorg worden bepaald dat de aanvrager van een reguliere bouwvergunning als bedoeld in artikel 44, eerste lid, van de Woningwet een rapport dient te overleggen als bedoeld in artikel 39, tweede lid en kan worden bepaald dat aan een reguliere bouwvergunning als bedoeld in artikel 44, eerste lid, van de Woningwet voorschriften kunnen worden verbonden als bedoeld in artikel 39, derde lid, van de Monumentenwet. Zowel aan een aanlegvergunning als vrijstelling kunnen voorschriften worden verbonden in het belang van de archeologische monumentenzorg.

Bij de bepaling van de vrijstellingsdrempels voor archeologisch wordt een combinatie van factoren, in acht genomen, te weten: a) de specifieke aard van de cultuurhistorische / archeologische waarden, b) het oppervlak van het te ontwikkelen terrein en c) de diepte van de bodemingreep. Volgens deze systematiek gelden in Amsterdam dertien beleidsvarianten:
- 1: gebieden met bekende archeologische waarden. Aangezien hier met zekerheid archeologische overblijfselen aanwezig zijn, is bij elke bodemingreep ongeachte het oppervlak of de diepte archeologisch onderzoek noodzakelijk
- 2: bebouwde gebieden met een hoge archeologische verwachting binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 50 m^2 en dieper dan 0,50 m onder maaiveld.
- 3: gebieden met een hoge archeologische verwachting langs nog aanwezige historisch infrastructurele assen / in een historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. Deze gebieden zijn onbebouwd of de bebouwing dateert van vóór de 19de eeuw. Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 100 m^2 en dieper dan 0,50 m onder maaiveld.
- 4: bebouwde gebieden met een hoge archeologische verwachting langs nog in het landschap zichtbare historisch infrastructurele assen / in historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. De bebouwing dateert uit het einde van de 19de eeuw. Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 100 m^2 en dieper dan 1,00 m onder maaiveld.
- 5: bebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting langs voormalige (overbouwde of opgehoogde) historisch infrastructurele assen / in een historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. De bebouwing of ophoging dateert uit de 20ste eeuw. Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 500 m^2 en dieper dan 2,00 m onder maaiveld.
- 6: onbebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting in de landelijke periferie van Amsterdam. Hier liggen archeologische vondsten dicht aan het oppervlak, zodat relevante archeologische lagen kunnen zijn opgenomen in de bouwvoor. De bouwvoor heeft gemiddeld een diepte van 0,3 – 0,5 m waaronder een eerste sporenvlak zichtbaar wordt. Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 500 m^2 en dieper dan 0,50 m onder maaiveld.
- 7: bebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting in de voormalige (overbouwde of opgehoogde) landelijke periferie van Amsterdam. De bebouwing of ophoging dateert uit het einde

van de 19de eeuw. Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 10.000 m^2 en dieper dan 1,00 m onder maaiveld.
- 8: bebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting in de voormalige (overbouwde of opgehoogde) landelijke periferie van Amsterdam. De bebouwing of ophoging dateert uit de 20ste eeuw. Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 10.000 m^2 en dieper dan 2,00 m onder maaiveld.
- 9: terreinen met een lage archeologische verwachting die als vaarweg in gebruik zijn binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 500 m^2 en dieper dan de waterbodem.
- 10: gebieden met een lage archeologische verwachting die als vaarweg in gebruik zijn buiten het historische centrum van Amsterdam. Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 10.000 m^2 en dieper dan de waterbodem.
- 11: gebieden met een lage archeologische verwachting die onder water in het IJ liggen, of die als haven in het IJ liggen of die van oorsprong een opgespoten eiland (bijv. baggerdepots uit de 19de eeuw of eilanden zoals IJburg) zijn. Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 10.000 m^2 en dieper dan 4,00 m ÷ NAP.
- 12: gebieden met een lage archeologische verwachting die in een droogmakerij liggen. Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 10.000 m^2 en dieper dan 0,50 m onder maaiveld.
- 13: gebieden zonder archeologische overblijfselen omdat hier al archeologisch onderzoek of grootschalig grondverzet heeft plaatsgevonden voor bijv. zware funderingen, kelders, tunnels ed. Er geldt daarom een lage archeologische verwachting en derhalve een vrijstelling voor archeologisch onderzoek. Deze categorie plangebieden zijn wel indirect van belang voor archeologische planning omdat ze aanwijzingen geven voor de eventuele aanwezigheid van archeologische resten in omliggende gebieden.
Voor alle beleidsvarianten geldt dat van het dieptecriterium alleen kan worden afgeweken als exacte gegevens over de bodemopbouw of de aanwezige verstoringen bekend zijn.

2.5 Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie

Voor de inpassing van archeologisch onderzoek in het proces van de ruimtelijke planvorming bestaat een standaard pakket van maatregelen waarvan de kwaliteitsnormen door het ministerie van OCW zijn opgesteld (KNA: Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie). De maatregelen gaan uit van een gefaseerde aanpak, zodat per plangebied, al naar gelang de locatie, de aard van de bodemingreep en de archeologische verwachting, een op maat gesneden programma kan worden opgesteld. Er is sprake van een gefaseerde aanpak waarbij een onderscheid gemaakt wordt in het Bureauonderzoek (BO), eventueel gevolgd door het Inventariserend Veldonderzoek (IVO) en de Archeologische Opgraving (AO) of een Archeologische Begeleiding (AB).

Het IVO is bedoeld om de resultaten van het bureauonderzoek te toetsen. Het geeft inzicht in de aanwezigheid en toestand van de archeologische overblijfselen in de bodem. Een AO wordt uitgevoerd in geval er sprake is van een vindplaats met archeologische resten die volledig dienen te worden gedocumenteerd en geborgen.
Een AB houdt in dat er geen apart archeologisch onderzoek plaatsvindt voorafgaand aan het bouwproces, maar dat de bouwingreep onder begeleiding van een archeoloog wordt uitgevoerd. Volgens de vigerende KNA voorschriften kan dit alleen in geval van uitzondering, bijvoorbeeld wanneer er sprake is van een beperkte bodemingreep op een gewaardeerd terrein of een AMK-terrein. Elke onderzoeksfase wordt afgesloten met een selectiebesluit. Hierin wordt vastgesteld welke delen van een plangebied in aanmerking komen voor verder archeologisch onderzoek of voor

bescherming en welke delen van het plangebied verloren gaan zonder een archeologische opgraving (afb. 2). De wijze waarop de verschillende archeologische werkzaamheden worden uitgevoerd is afhankelijk van de omvang van de bouwlocatie, de aard van de archeologische resten en de opzet van het civiel technisch programma. Goede integratie van de het archeologisch programma in het bouwproces is een belangrijke voorwaarde voor efficiëntie in de uitvoering.

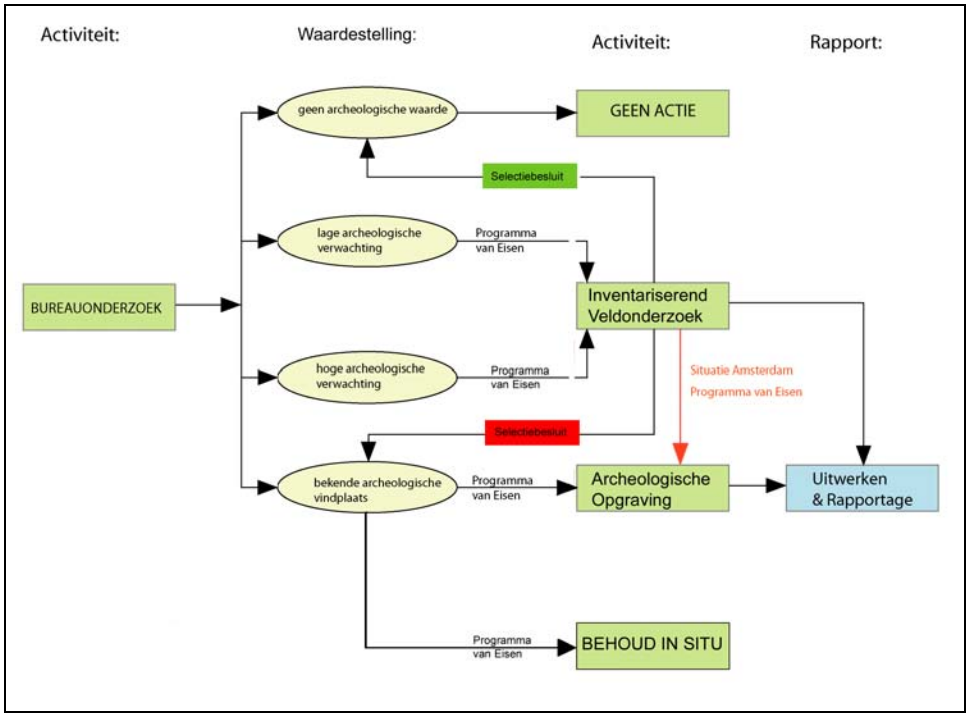

2 Stroomschema archeologisch onderzoek

Indien een archeologische waardestelling in het kader van een bestemmingsplan geformuleerd wordt, zal hieruit pas een eventueel veldonderzoek voortkomen wanneer bouwaanvragen in het kader van het betreffende bestemmingsplan ingediend worden. Voor alle veldonderzoeken is een Programma van Eisen (PvE) vereist. Hierin zijn de kwalitatieve randvoorwaarden en onderzoeksvragen voor het werk vastgelegd. Het vormt de basis voor verdere planning en kostenraming. In het PvE wordt tevens beschreven of archeologische overblijfselen in de bodem bewaard kunnen blijven of dat opgraven van deze resten noodzakelijk is (selectiebesluit). Het PvE is onderdeel van de bouwprocedure. Het (laten) opstellen ervan behoort tot de verantwoordelijkheid van de initiatiefnemer van het bouwplan.

Ondanks de maatregelen om vooraf archeologisch onderzoek in te plannen kunnen toevalsvondsten bij bouwprojecten worden aangetroffen. Hiervoor blijft de wettelijke meldingsplicht van kracht.[7] Dit houdt in dat de uitvoerder of opdrachtgever de gemeente over de vondst dient te informeren zodat maatregelen ter documentatie of berging ervan getroffen kunnen worden.

2.6 Situatie plangebied Oostelijke Eilanden

Binnen het plangebied zijn geen wettelijk beschermde archeologische monumenten aangewezen. Wel valt het plangebied binnen een zone waarvoor volgens de Archeologische Monumenten Kaart

[7] Artikel 53 van de gewijzigde monumentenwet 1988.

(AMK: terrein 14.611) en de provinciale Cultuur Historische Waardenkaart (CHW: MLA 245A) een hoge archeologische waardering geldt (afb. 3). Het verwachtingsbeeld van de AMK en CHW is echter algemeen van aard en dient in het kader van de bouwplanvorming nader te worden uitgewerkt. Het voorliggende bureauonderzoek betreft een historisch topografische analyse ten behoeve van een specificatie en een ruimtelijk onderscheid van de archeologische verwachtingen.

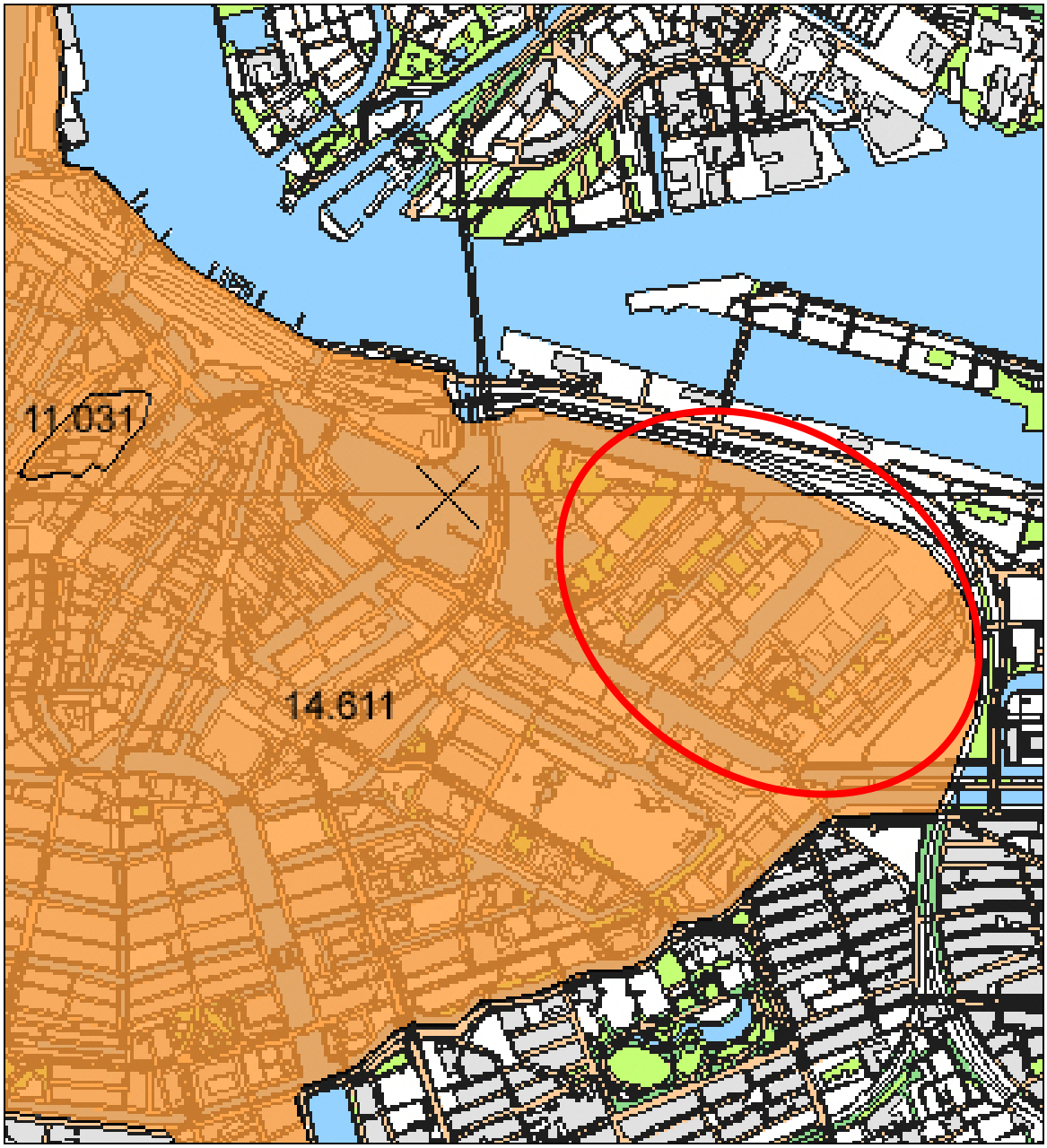

3 Bestemmingsplangebied Oostelijke Eilanden op de Archeologische Monumenten Kaart (AMK). Het plangebied (rode lijn) valt binnen gebieden met een hoge archeologische waardering (AMK nr. 14.611, oranje). De Cultuurhistorische Waardenkaart van de Provincie Noord-Holland (CHW) komt overeen met het AMK-kaartbeeld

3 Bodemkunde en historie

3.1 Algemeen

Het huidige ‘natuurlijke’ landschap in en om Amsterdam wordt in grote mate bepaald door de landschapsvorming die zich voltrok in het Holoceen, de periode na de laatste IJstijd (vanaf ca. 10.000 BP: het Pleistoceen). Er heerste toen vanaf ca. 4.000 BP een gematigd klimaat waarin veengroei mogelijk was. Toen ontstond hier in de kuststreek het zogenaamde Hollandveen. Het Hollandveen Laagpakket bevindt zich thans in de ondergrond tussen gemiddeld 4 - 5 m ÷ NAP en 2 m ÷ NAP en plaatselijk tot 0 m NAP. Dit natuurlijke landschap is omgevormd tot een veenweidegebied door middel van grootschalige veenontginningen, die in de 11de eeuw van start gingen. Bij de cultivatie van het landschap speelde de waterhuishouding een cruciale rol. Tegelijkertijd met de veenontginningen begon ook de aanleg van dijken en later in de 17de en 18de eeuw volgde de uitgebreide droogmakerijen waarbij grote watergebieden in Noord-Holland werden ingepolderd.
Wat de vroegste bewoning van Amsterdam betreft dateren de oudste archeologische sporen van huizen tot nu toe uit de 12de eeuw. Rond de stad en met name op de hoger gelegen strandwallen in Noord Holland zijn vindplaatsen met bewoningsporen die teruggaan tot in de Bronstijd (ca. 2.000 - 800 v. Chr.).
Op de eerste bewoningsfasen langs aan de oevers van de Amstel bij de Zeedijk en de Warmoesstraat uit de 12de en 13de eeuw volgde de eerste stedelijke ontwikkeling vanaf de 14de eeuw. De stad kreeg in de 15de eeuw (1482) voor het eerst een stenen omwalling. De middeleeuwse stad was omsloten door de huidige Singel aan de westkant en de Gelderse Kade en Kloveniersburgwal aan de oostkant. In de periode 1585-1663 groeide de stad explosief door vier stadsuitbreidingen. Ten tijde van de Eerste Uitleg (1585-1586) verplaatste de stadsrand zich naar de huidige Herengracht en Oude Schans. Bij de Tweede Uitleg (1592-1596) werden vier nieuwe woon-, werkeilanden aan de oostkant van de stad aangelegd (Marken, Uilenburg, Rapenburg en Vlooienburg). In 1613 ontstond met de Derde Uitleg aan de westzijde van de stad het eerste deel van de grachtengordel met de Jordaan, begrensd door de Leidsegracht. De vroege 17de-eeuwse stad werd beschermd door een aarden wal met elf bastions. Met de Vierde Uitleg van 1663 werd in de Gouden Eeuw het halfcirkelvormige stadsplan van Amsterdam voltooid. Het oostelijke deel van de grachtengordel werd aangelegd over de Amstel en aan het IJ werden drie oostelijke haveneilanden gerealiseerd: Kattenburg, Wittenburg, Oostenburg. De nieuwe bakstenen stadswal (nu in totaal 26 bolwerken) met gracht volgde het tracé van de huidige Singelgracht.
De eerste woonwijken buiten de Singelgracht verrezen naar aanleiding van het uitbreidingsplan Kalff in 1877, gevolgd door een tweede ring na annexatie van grote delen van de gemeenten Nieuwer-Amstel en Sloten in 1896. De 20ste-eeuwse groei van de stad valt uiteen in vier fasen; bebouwing van de Baarsjes, Zuid en Oost in de twintiger en dertiger jaren, het door nieuwbouw aaneengroeien van voormalige dijkdorpen in Amsterdam Noord, de wederopbouwwijken aan de westzijde van de stad (de Westelijke Tuinsteden) en de bebouwing van de voormalige Bijlmermeer in de zestiger en zeventiger jaren. Met IJburg borduurt de stad begin 21ste eeuw weer voort op het concept van vier eeuwen tevoren, het creëren van stedelijk areaal in het IJ.

3.2 Historisch-topografische inventarisatie

Van het Nieuwe Eylandt tot de Oostelijke Eilanden

De snelle toename van het maritieme bedrijf, de behoefte aan aanlegplaatsen en de verzanding van de Oude Waal noodzaakten de stad in 1642 tot een uitbreiding van het havenareaal aan de oostkant van de stad. De palenrij die Amsterdam vanaf de IJ-zijde beschermde werd naar het noorden verplaatst. De oostelijke stadswal werd vanaf het laatste bolwerk Rijssenhoofd naar het noorden doorgetrokken. Er kwam een langgerekt eiland in het IJ dat met een ophaalbrug met het bolwerk was verbonden en waarop een walstuk (courtine of gordijn) met twee bolwerken werd opgericht. De muur boog halverwege bij het eerste bolwerk in een hoek van 20° af naar binnen (het westen) en liep vervolgens recht door naar het tweede en laatste bolwerk het 'Nieuwe Hooft'. Dit 'Nieuwe Eylandt' had een tweeledig doel en diende als verdedigingswerk en tegelijkertijd als golfbreker.

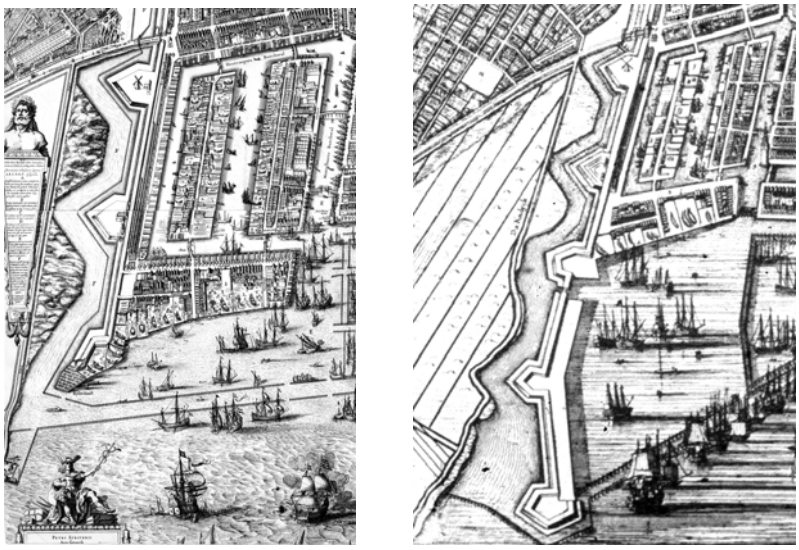

4 De eerste aanzet tot de ontwikkeling van de Oostelijke eilanden. Op de uitsnede uit de stadsplattegrond van Balthasar Florisz van Berckenrode uit 1625 (l) zijn de eilanden Marken (linksboven), Uilenburg (rechtsboven) en Rapenburg (onder) te zien met links daarvan de stadswal met aan de IJ-oever bolwerk Rijssenhoofd. Op de kaart van Blaeu uit 1649 (r) is voorbij bolwerk Rijssenhoofd het 'Nieuwe Eylandt' te zien als een gekromd stuk vestingwal in het IJ

Tijdens de Eerste Engelse Oorlog (1652-1654) was duidelijk geworden dat de Republiek dringend behoefte had aan een gespecialiseerde oorlogsvloot en een vlootbasis met bijbehorende faciliteiten. Aangezien de bestaande Amsterdamse Admiraliteitswerf op Uilenburg en Rapenburg hierin niet kon voorzien besloot de Vroedschap in 1654 tot de aanleg van het nieuwe Admiraliteitseiland Kattenburg op het kort daarvoor gerealiseerde 'Nieuwe Eylandt'. De stadswal werd geslecht en met de vrijgekomen grond werd het eiland in oostelijke richting verbreed. Nog voor de voltooiing van de werfstructuren eind 1657 had het stadsbestuur in het kader van de Vierde Uitleg (zie 3.1) besloten tot de aanleg van nog twee werfeilanden ten oosten van Kattenburg, namelijk Wittenburg en Oostenburg.[8] Wittenburg werd bestemd voor particuliere werven, die voorheen op Uilenburg en Marken waren ondergebracht, en op het meest oostelijke eiland Oostenburg kwam de werf van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) die tot dan toe op Rapenburg was gevestigd. De oostelijke eilanden vormden vanaf de aanleg een op zichzelf staand stedelijk gebied dat aan de zuidzijde met de stad was verbonden via de Oeterwaler- of Dageraadsburg bij Oostenburg en de Kattenburgerbrug bij Kattenburg. Laatstgenoemde brug vormde in 1787 het strijdtoneel tussen Patriotten en Prinsgezinde Oostelijke Eilanders, bijgenaamd de "Bijltjes".

[8] Lemmers 2005, 32-33; Bonke 1986, 43.

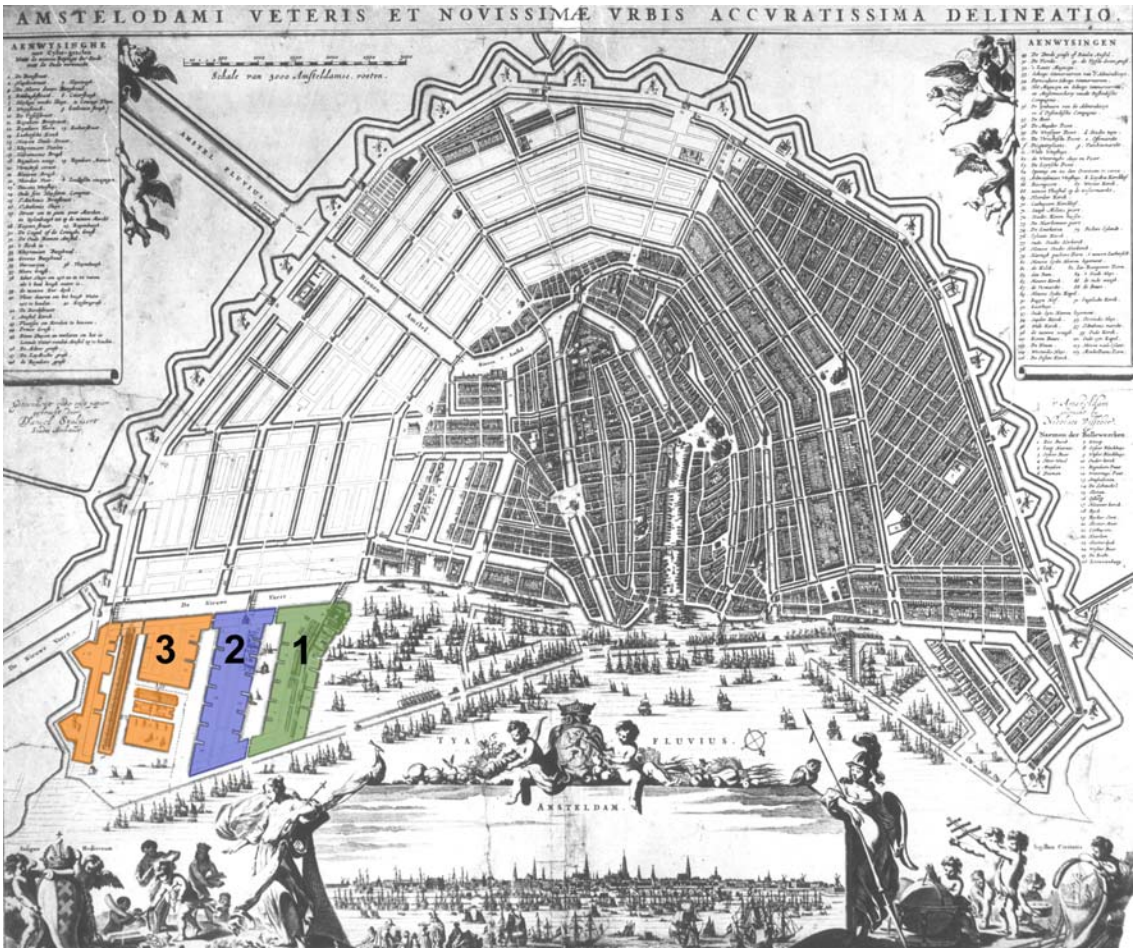

5 Stadsplattegrond van Daniel Stalpaert uit 1662 met daarop aangegeven de Oostelijke Eilanden Kattenburg (1), Wittenburg (2) en Oostenburg (3), geflankeerd door de stadsmuur

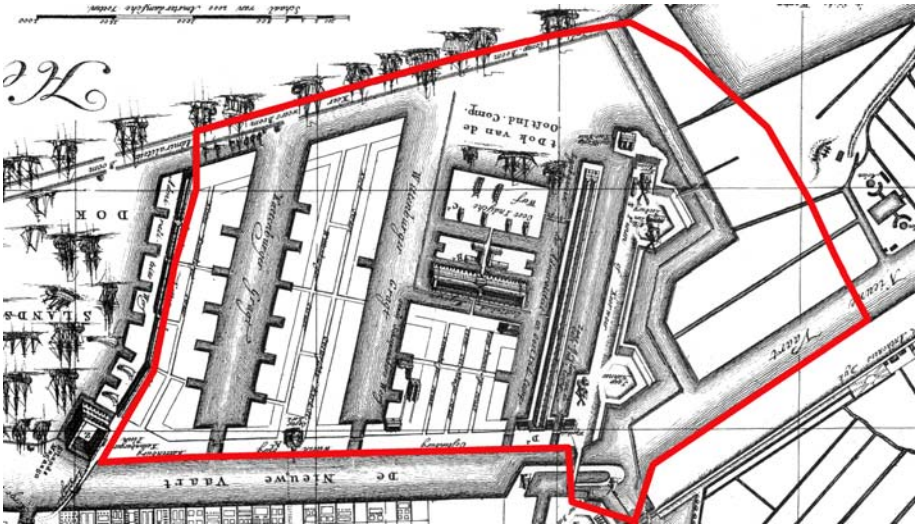

6 De oostelijke Eilanden, rood omlijnd op de kaart van Mortier, Covens en Zoon, 1795. De kaart is voor een betere vergelijking met 19de en 20ste-eeuwse kaartbeelden naar het noorden gedraaid.

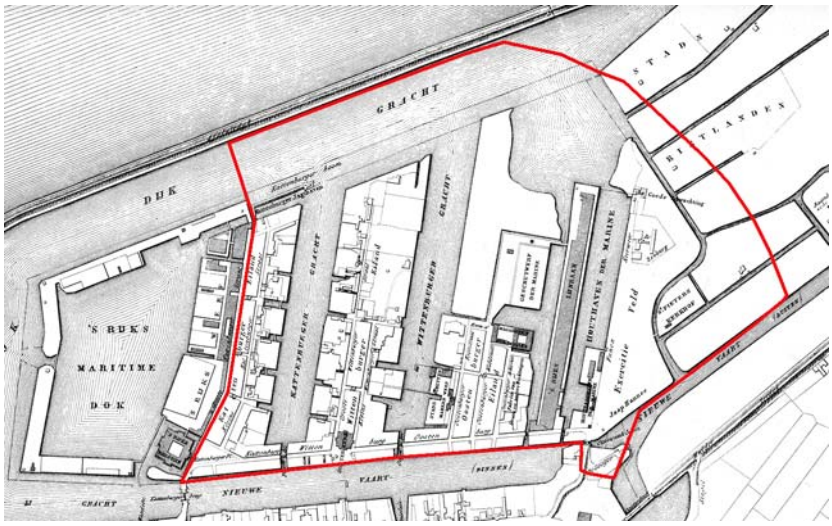

7 De Oostelijke Eilanden op de kaart van H.F. Eskes, 1842

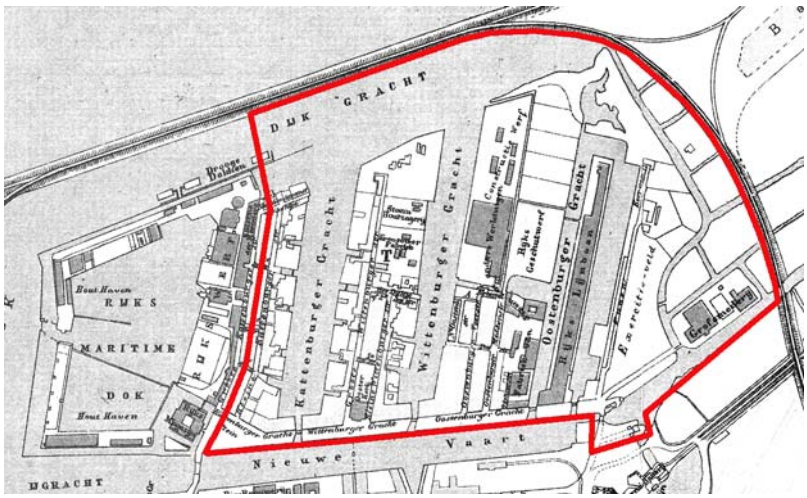

8 De Oostelijke Eilanden op de kaart van A. Braakensiek, 1875

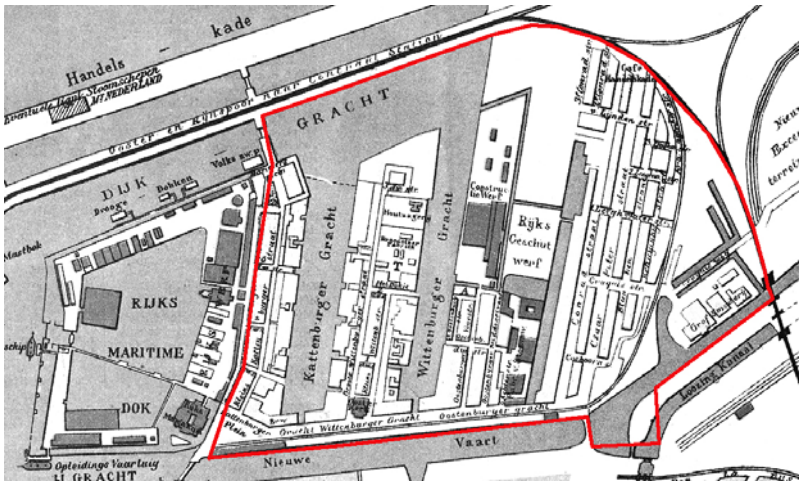

9 De Oostelijke Eilanden op de kaart van A. Braakensiek, 1883

Kattenburg
Kattenburg was een rechthoekig eiland, waarvan de westoever nog de knik vertoonde van het voormalige 'Nieuwe Eylandt' (zie afb. 4 en 5). Het eiland werd in de lengterichting in tweeën verdeeld door de twee parallelle hoofdstraten. Westelijk hiervan werd de Admiraliteitswerf ingericht, in de middenzone langs Grote- en Kleine Kattenburgerstraat verrezen woonhuizen en de oostelijke oever werd bestemd voor particuliere scheepswerven. Tot in de 20ste eeuw bevonden zich hier scheepscheepshellingen en insteekhavens. De kavels op Kattenburg werden in 1660 door de stad verkocht en in een snel tempo volgebouwd.

Aan de westkant van de Admiraliteitswerf was een omvangrijke ligplaats voor de schepen, het 's Lands Hok, die eerst met palen en vanaf eind-18de eeuw met dijken was afgeschermd. Aanvankelijk was het de bedoeling om er een van het buitenwater af te sluiten dok van te maken, maar de daarvoor benodigde sluizen zijn door geldgebrek nooit gerealiseerd. In de zuidwesthoek van het eiland lag een door sloten afgescheiden vierkant perceel, waarop in 1655/1656 het zeemagazijn van de Admiraliteit werd gebouwd, naar ontwerp van stadsarchitect Daniël Stalpaert (nu het Scheepvaartmuseum). Aan de noordkant hiervan, aan de Kattenburgerstraat, lag de voorwerf, bestaande uit een reeks werkplaatsen en een poortgebouw. Het complex, dat van Admiraliteit overging naar de Koninklijke Marine, wordt tegenwoordig gebruikt als facilitair centrum van de krijgsmacht. Het zuidwestelijke deel van het Marinedok moest in 1965 plaatsmaken voor de aanleg van de IJ-tunnel.

In 1961 werd besloten tot grootschalige krotopruiming op de Oostelijke Eilanden, hetgeen inhield dat in de jaren 1963-1968 een groot deel van de oorspronkelijke bebouwing van Kattenburg werd gesloopt. De beeldbepalende historische gevelwand aan het Kattenburgerplein werd herbouwd tegen een nieuw complex van studentenwoningen. Bij deze stadsvernieuwing is de Grote Kattenburgerstraat aan de zuidkant verbreed, waarvoor de bebouwing tussen Grote- en Kleine Kattenburgerstraat moest wijken. In 1974 verrees nieuwbouw aan de oostzijde van het eiland, dat daarvoor gemiddeld 30 m oostwaarts werd uitgebreid door versmalling van de Kattenburgervaart.

Wittenburg
Het ontwerp van Wittenburg was vergelijkbaar met dat van Kattenburg, met scheepshellingen langs de flanken en met twee evenwijdige straten in de lengterichting van het eiland (Grote- en Kleine Wittenburgerstraat) die bestemd waren voor woningbouw. De bebouwing op het eiland begon met de scheepswerf van houtkoper Jan Witheyn in 1657. De naam Wittenburg, voor het eerst vermeld in 1662, zou mogelijk naar hem verwijzen. Hoewel in het oorspronkelijke plan rekening was gehouden met 15 scheepswerven langs de flanken waren er halverwege de 18de eeuw maar acht in bedrijf. Daarnaast bleef de voor woninghuizen gereserveerde middenzone grotendeels onbebouwd en werd deze ingericht met bleekvelden en tuinen. Op een aantal van de ongebruikte werfterreinen vestigden zich in de 18de eeuw enkele bedrijfscomplexen.[9] Aan de oostelijke kopse kant verrees in 1669-1671 de Oosterkerk naar het ontwerp van stadsarchitect Daniël Stalpaert. In de 20ste eeuw werd in het kader van stadsvernieuwing een groot deel van de 17de-19de-eeuwse, inmiddels verkrotte, bebouwing op Wittenburg gesloopt en vervangen door nieuwbouw. De eerste vernieuwingsfase dateerde al van voor 1940, maar de meest ingrijpende sloop en nieuwbouw van 400 nieuwe woningen vond plaats in de 70er en 80er jaren.

[9] Bonke 1986, 44.

Oostenburg

Het eiland Oostenburg was van ca 1665 tot 1795 in gebruik door de VOC en bestond in feite uit vijf afzonderlijke werfeilanden; vier achter elkaar tussen Nieuwe Vaart en IJ en één langgerekt flankerend eiland aan de oostzijde (afb. 4). Op het voorste werfeiland (1) lagen in de lengterichting drie parallelle straten (Oostenburgervoorstraat, Oostenburgermiddenstraat, en de Oostenburgerachterstraat). Dit gebied was gereserveerd voor woninghuizen en enkele werkplaatsen, waaronder de Stadschuitenmakerij en een VOC-pakhuis (het Nieuwe Magazijn). Het tweede eiland (2) werd in beslag genomen door het centrale pakhuis, het Zeemagazijn van de VOC. Het derde werfeiland (3) was ingericht met gespecialiseerde werkplaatsen. Het vierde eiland (4), aan de oever van het IJ, was het eigenlijke werfterrein met de scheepshellingen voor de scheepsbouw en enkele werkplaatsen. Hoewel het aanvankelijke ontwerp in vier scheepshellingen voorzag, bleef het aantal waarschijnlijk beperkt tot drie en is de meest westelijke helling nooit gebouwd. Het vijfde eiland (5) flankeerde de eerste vier aan de oostkant en werd ingericht met de lijnbanen van de VOC en de Admiraliteit.

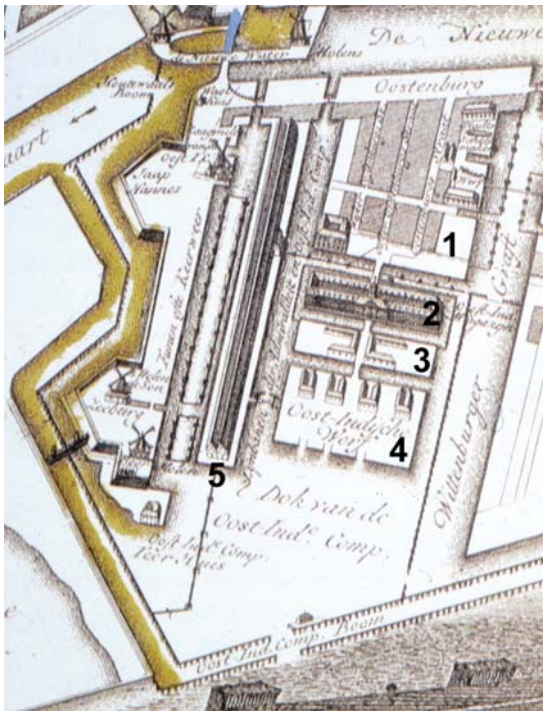

10 Detail van de stadsplattegrond van C.P. Jacobs uit 1766 met daarop het VOC-eiland Oostenburg en de daartoe behorende afzonderlijke eilanden

De werf werd na het faillissement van de VOC in 1799 korte tijd gebruikt door de Admiraliteit. In 1822 stortte het Zeemagazijn in vanwege een slepende constructiefout in en brak een periode aan waarin het terrein grondig werd heringericht. Op het 19de-eeuwse Oostenburg bevonden zich twee industriële zones aan weerzijden van de Oostenburgermiddenstraat. Aan de oostzijde kwam de Rijks Geschutwerf van de Marine, die tot in de 20ste eeuw in bedrijf bleef. Aan de westkant werd in 1844 de Koninklijke Fabriek van Stoom en andere Werktuigen, firma Paul van Vlissingen & Dudok van Heel gevestigd. Kort daarna werd het eiland aanzienlijk uitgebreid in de richting van het IJ en werden de grachten tussen de drie noordelijke werfeilanden gedempt. In de decennia daarna werd Oostenburg verder aangeplempt ten behoeve van bebouwing door de Koninklijke Fabriek. Na een doorstart na faillissement in 1871 ontstond in 1891 de Nederlandse Fabriek van Werktuigen en Spoorwegmaterieel, vanaf 1914 met toevoeging Werkspoor en vanaf 1929 Werkspoor NV geheten. In 1954 fuseerde Werkspoor met Stork. In 2000 kwam een einde aan de activiteiten van Stork-Werkspoor Diesel op Oostenburg met de verhuizing naar Enschedé.

Stadswal op het eiland Funen

Oostenburg werd aan de oostzijde geflankeerd door het langgerekte eiland Funen met daarop het meest noordelijke deel van de oostelijke stadsmuur. De muur bestond hier uit twee bolwerken met een tussenliggend recht walstuk en twee korte stukken walmuur aan de uiteinden die respectievelijk in de Nieuwe Vaart en het IJ eindigden. Het eiland had niet louter een militaire bestemming, er waren tevens enkele bedrijfsgebouwen gevestigd. Ten noorden van bolwerk Zeeburg stonden een boormolen en het Compagnie Teerhuis, op het bolwerk zelf stond vanwege de gunstige windvang de loodwitmolen de Zon. Op het bolwerk Jaap Hannes zelf ontbrak een molen, maar de houtzaagmolen van de VOC stond er pal achter aan het water. Jaap Hannes en Zeeburg waren twee van de 26 bolwerken waarmee Amsterdam na de Vierde Uitleg van 1663 omgeven was. Het ontwerp van de stadsmuur was kenmerkend voor de vestingbouw van het midden van de 17de eeuw. Vanwege de slappe ondergrond was de constructie was uitzonderlijk zwaar uitgevoerd om elk risico tot verzakking uit te sluiten. De fundering bestond uit een 9 m brede houten vloer, rustend op palen met kespen. Hierop stond aan de veldzijde (buitenkant) een bakstenen schildmuur. Ter versteviging van deze muur waren dwars hierop aan de achterzijde bakstenen gewelven aangebracht. De walstukken tussen de bastions (courtines) hadden ieder 47 van zulke bogen, de bolwerken 44. Op deze gewelven en tegen de schildmuur lag een aarden wallichaam. Aangezien de voet van de stadsmuur direct in het water stond, was tegen de funderingspalen onder de muur een houten beschoeiing geplaatst.

Bolwerk Jaap Hannes

Uit historische bronnen valt op te maken dat bolwerk Jaap Hannes waarschijnlijk rond 1788 is ingestort. In 1796 werd gestart met de sloop van het muurwerk en in 1812 en 1813 werden de bakstenen gewelven uitgegraven en mogelijk verwijderd.[10] De muur tussen de bolwerken Jaap Hannes en Zeeburg werd in de jaren 1810-1812 gesloopt tot op de houten fundering. Deze muur verkeerde door verzakking al in een erbarmelijke staat en bovendien was de ervoor gelegen gracht zover dichtgeslibd dat slechts een smalle ondiepe vaart resteerde. Het tracé van muur, bolwerken en daarvoor aangeslibde grond werd vanaf dat moment aangeduid als het Funen en ingericht als exercitieterrein voor de schutterij en het garnizoen van Amsterdam.

Bolwerk Zeeburg

Het muurwerk van de het door aanslibbing ingekapselde bolwerk Zeeburg werd gesloopt na veiling ervan in 1877. Het laatste stuk van de stadsmuur, het walhoofd in het IJ ten noorden van bolwerk Zeeburg, werd in de jaren 1878-1882 geslecht, toen de Czaar Peterstraat en Blankenstraat werden gerooid en bebouwd.[11]

Stads-Rietlanden

Aan de buitenzijde (veldzijde) van de stadsmuur lagen de Stads-Rietlanden, een moerasgebied van langgerekte met riet begroeide eilanden en tussenliggende sloten. Begin 19de eeuw werd het eiland aan de veldzijde van de vestingwal, gelegen tussen de bolwerken Jaap Hannes en Zeeburg, ingericht als armenkerkhof, waar overledenen van het Pesthuis, niet geïdentificeerde drenkelingen en terechtgestelden werden begraven. De lage ligging van het kerkhof en de hoge grondwaterspiegel maakten de aanleg van graven in de drassige grond problematisch. Daarom werd het eiland in 1831 met een el opgehoogd.[12] Na sluiting van het kerkhof in 1864 heeft het nog enige tijd gediend als quarantaine- en begraafplaats van zieke dieren. In 1877 werd ten behoeve van de bouw van een goederenstation door de Gedeputeerde Staten van Noord-Holland toestemming verleend om het kerkhof voor meer dan 0,5 m af te graven, mits met de menselijke

[10] Prins 1993, 118.
[11] Prins 1993, 118-119.
[12] Van Eck 1948, 302. Ten aanzien van de dikte van de ophoging is aannemelijk dat aangezien in de 19de eeuw al het metrisch stelsel in gebruik was in het gemeentelijk besluit met een el waarschijnlijk een meter is bedoeld.

overblijfselen op correcte wijze werd omgegaan. Het terrein werd grondig vergraven voor de aanleg van vier insteekhavens die vanaf de Nieuwe Vaart naar het westen en noorden liepen. Het eiland tussen het kerkhof en de Nieuwe Vaart werd in 1855 bebouwd met een metaalpletterij. Het complex werd in 1888 aangekocht door de Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij (HIJSM) ter uitbreiding van de laad- en losplaatsen. Aan de oostkant werd dwars door de Rietlanden een spoordijk aangelegd voor de lijn Amsterdam-Amersfoort.

Molen 'De Gooyer'
Molen 'De Gooyer' (Funenkade 5) heeft tot op heden drie standplaatsen gehad en is in zijn huidige gedaante samengesteld uit twee molens. In 1608 werd voor het eerst melding gemaakt van een molen met die naam aan de Heiligeweg ter hoogte van de huidige Leidsestraat-Overtoom. Na 1636 is 'De Gooyer' verplaatst, volgens een verkoopakte uit 1651 naar het land van de Leprozen aan de oostzijde van de Amstel. Na voltooiing van de omwalling van de Vierde Uitleg, in of kort na 1662, is de molen verplaatst naar bolwerk Oosterbeer aan de zuidkant van de Nieuwe Vaart. Bij een verbouwing in 1725 veranderde 'De Gooyer' van standaardmolen in bovenkruier. Hierbij werd een achtkant toegevoegd. In 1811 werd naast 'De Gooyer' de kazerne 'St Charles' gebouwd. Dit korte tijd later als Oranje-Nassaukazerne omgedoopte complex belemmerde de windvang van 'De Gooyer'. Op kosten van de stad is de molen vervolgens overgebracht naar z'n huidige locatie. De molen werd hierbij op de stenen voet van een van de oude stadswatermolens geplaatst. Deze molens waren in 1688 aan Zeeburg gebouwd voor de waterverversing van de stad, maar in 1759 verplaatst naar het Funen.[13] Vanaf de tweede helft van de 19de eeuw werd de molen geleidelijk ingebouwd. Aan de Funenkade verrees in 1863 een accijnshuisje. Op de hoek van de Zeeburgerstraat (11-21) en Funenkade (9-11) werd in 1902 een huizenblok gebouwd.[14] Aan Funenkade 7 verrees in 1910 het gemeentebadhuis. Het accijnshuisje en het huizenblok werden in respectievelijk 1943 en 1944 gesloopt op last van de Duitse bezetter ten behoeve van de aanleg van verdedigingswerken. In het voormalige badhuis huist sinds 1985 Brouwerij 't IJ.

3.3 Overzicht archeologische vindplaatsen

In en rondom het plangebied zijn 21 vindplaatsen bekend. Op 15 daarvan heeft de afdeling Archeologie van BMA een opgraving uitgevoerd. Van de overige vindplaatsen zijn vondsten afkomstig die tijdens waarnemingen zijn verzameld. Deze vondsten hebben belangrijke informatie verschaft over de geschiedenis en topografie van Amsterdam en zijn een onmiskenbare graadmeter voor het potentieel van het nog aanwezige bodemarchief. In het onderstaande worden de opgravingen besproken.

Kattenburg
Direct buiten het huidige plangebied, op het Marine Etablissement zijn drie vindplaatsen opgegraven (KAT, KAT2 en KAT3). De eerste twee onderzoeken vonden plaats in 1997 en 1998 langs de Kattenburgerstraat. Hier zijn resten van de huizen van de werfeigenaren en het voorwerfgebouw opgegraven. Aan de noordkant van Kattenburg zijn in 2003 de resten van de 18de-eeuwse dam rond het Admiraliteitsdok en de fundering van enkele 19de-eeuwse utiliteitsgebouwen opgegraven

Wittenburg
Op het eiland Wittenburg zijn vijf archeologische vindplaatsen onderzocht, waarvan vier door middel van waarnemingen (topocodes WIT1 (1980), WIT2 (1986), WIT3 (1991), GWIT2). Op de locatie

[13] Jansen 1966, 20-21.
[14] Bouwtekening, Stadsarchief Amsterdam.

Tweede Wittenburgerdwarsstraat 1-5 / Grote Wittenburgerstraat 119-121 (WIT) zijn in 1983 de resten van een insteekhaven en vier huizen opgegraven.

Oostenburg
Op het eiland Oostenburg zijn de volgende zes vindplaatsen onderzocht.

Oostenburgermiddenstraat
In 1982 is door BMA archeologisch onderzoek verricht op de percelen Oostenburgermiddenstraat 20-26 (OBM). De funderingen van vier huizen en de daarbij behorende beerputten verschaften een rijke verzameling materiële overblijfselen van wonen en werken op het 18de-eeuwse Oostenburg.

Oostenburgereiland en Oostenburgereiland 1
Op de vindplaatsen Oostenburgereiland (OOST 2000) en Oostenburgereiland 1 (OOST1, 2001) zijn twee scheepshellingen met tussenliggende IJ-kade opgegraven. De technische constructie van de hellingen maakte een in historische bronnen onderbelicht aspect duidelijk, namelijk de wijze waarop gangbare 17de-eeuwse scheepsbouwtradities werden vertaald naar de nieuwe planmatige aanpak van de VOC als grootschalige onderneming. Scheephellingen van de doorsnee particuliere bedrijfjes bestonden uit planken vloeren die direct op de drassige oever rustten en regelmatig moesten worden vervangen vanwege verzakking. De vloeren van de VOC-scheepshellingen waren zwaar gefundeerd met een horizontaal beukenhouten plankier dat op zwaar onderheide leggers rustte. Hierop lag het kleitalud met daarop de eigenlijke werkvloer waarop de Oost-Indiëvaarders werden gebouwd.[15] Voor de planken van de hellingen werd geen sloophout gebruikt, maar uit Zuid-Duitsland aangevoerd hout dat zoals bleek uit dendrochronologisch onderzoek was gekapt in het najaar van 1659. De IJ-kade, over een lengte van 65 m opgegraven, werd beschoeid door een 2 m hoge constructie van horizontale planken en verticale staanders.

Oostenburgereiland 2
De archeologische opgraving Oostenburgereiland 2 (OOST2, 2002/2003) heeft zich gericht op het karteren van de begrenzing van de verschillende eilanden en het VOC-magazijn. Van het meest noordelijk gelegen eiland is de zuidoever aangesneden, de aangrenzende gracht en het middelste eiland zijn over de gehele breedte doorsneden. Van het meest zuidelijke eiland was nog maar een deel van de oever bewaard. Van het zeemagazijn resteerden vier oost-west georiënteerde muren en noord-zuid gerichte ribben van booggewelven, evenals een pakket puin in de gracht. Dit laatste was het gevolg van het instorten van het gebouw in 1822 en de daarop volgende sloop ervan. Het verzakte muurwerk was tot op een diepte van gemiddeld 2,00 m ÷ NAP gesloopt. De oorspronkelijke funderingshoogte van het muurwerk kon worden gereconstrueerd door de scheefgezakte palen. Bij een verticale positie bevonden de paalkoppen zich op 2,40 m ÷ NAP.

Oostenburgereiland 3
Bij een Archeologische Opgraving ter hoogte van de noordoosthoek van het eiland (OOST3, 2006) bleek dat 19de-eeuws grondverzet oudere sporen, waaronder die van de noordelijke beschoeiing van het werfeiland, grotendeels uitgewist had.

Conradstraat
In 2003 is een waarneming gedaan bij saneringswerkzaamheden op het de locatie Czaar Peterstraat 161-169 / Conradstraat 136-140 (topocode CON). De aanwezige vervuiling kan mogelijk in verband gebracht worden met het voormalige Teerhuis van de VOC. Langs en parallel aan de Czaar Peterstraat kwam een rij palen tevoorschijn.

[15] Gawronski 2001, 27-43.

Funen
Op het voormalige eiland Funen zijn zeven vindplaatsen door BMA onderzocht. Deze hadden betrekking op zowel de stadwal als het 19de-eeuwse gebruik van het terrein.

Bolwerk Zeeburg
In 2000 zijn bij een Inventariserend Veldonderzoek (FUN, FUN1) de restanten van het bolwerk Zeeburg gelokaliseerd. Het ging om de saillant (punt) van het bastion met enkele compartimenten van de daarachter gelegen tongewelven. Het muurwerk verkeerde in goede staat en is in situ behouden.
Verder zijn bij dit IVO de 19de-eeuwse bakstenen constructies van het spoorwegemplacement evenals de betonnen kades van de insteekhavens gelokaliseerd. De laat-19de-eeuwse ophoging bleek los (niet gearticuleerd) menselijk skeletmateriaal te bevatten afkomstig van geruimde graven van het Sint Pieterskerkhof. Aanvullende vondsten van botmateriaal op de bouwlocatie Funenpark in 2007 (FUN 4) vormden de aanleiding tot het verrichten van een nadere waardestelling voor de locatie van het Sint Pieterkerkhof binnen het nieuwe woongebied. Rekening houdend met bodemverstoringen in de 19de en 20ste eeuw gelden de onbebouwde en onverstoorde groenstroken rond de bouwblokken als zones met een hoge archeologische verwachting. Hier kunnen zich skeletresten en mogelijk houten grafkisten met skeletten bevinden die afkomstig zijn van een nog onverstoord deel van het Sint Pieterskerkhof.

Bolwerk Jaap Hannes
De aanwezigheid van het bolwerk Jaap Hannes is vastgesteld door middel van een IVO in 2001 (FUN2). Hierbij zijn van de linkerface (schuine zijde) van het bastion de schildmuur met achterliggende tongewelven tevoorschijn gekomen. De bovenkant van de gewelven bevond zich op ca 0,40 m ÷ NAP. Bij een Archeologische Begeleiding in 2008 (FUN5) is gebleken het muurwerk van de linkerflank begin 19de eeuw grondig is gesloopt.

Funen 3
In 2003 is een waarneming verricht op de locatie van het voormalige gebouw van Van Gend & Loos (FUN3). Hierbij is vondstmateriaal geborgen uit de voormalige grachtvulling.

Czaar Peterstraat
In de Czaar Peterstraat (CZP) plangebied N44, is in 2008 een IVO uitgevoerd. Hierbij zijn aanplempingen en ophogingen ter hoogte van de westelijke oeverzone van het Funen eiland opgegraven. Deze sporen waren bij de bouw van het 19de-eeuwse huizenblok in hoge mate verstoord.

4 Archeologische verwachtingskaart

Op basis van de historisch-topografische en archeologische inventarisatie (hoofdstuk 3) zijn binnen het bestemmingsplangebied Oostelijke Eilanden materiële overblijfselen te verwachten die samenhangen met de ontwikkeling van het havengebied vanaf de 17de tot de 20ste eeuw, zoals afvallagen, aanplempingen en scheepswerven evenals sporen van woonhuizen en bewoning vanaf de 17de eeuw. Dit leidt tot een verwachtingenkaart met negen zones van archeologische materiële neerslag (zone 1-9).

Archeologische verwachtingszones op basis van cultuurhistorische informatie

Begrenzing plangebied

1 Woonhuizen en werkplaatsen uit de 17de – 19de eeuw. Landwinning in de vorm van aanplempingen en ophogingen met deposities van stadsafval bestaande uit aardewerk en andere gebruiksobjecten. De materiële neerslag van bewoning bestaat onder meer uit losse vondsten, afval, bebouwingssporen en beerputten. De aanwezigheid van scheepstimmerwerven kan kenmerkende structuren hebben achtergelaten in de vorm van funderingen, plankieren en beschoeiingen met restanten van verschillende ambachtelijke werkplaatsen uit de 17de-19de eeuw. Deze verwachtingszone strekt zich uit over de drie eilanden:
1.1 Kattenburg
1.2 Wittenburg
1.3 Oostenburg

2 Grachten. In het tracé van de grachten zijn losse vondsten en afval te verwachten die in de (voormalige) bedding zijn weggezonken. Er is kans op verstoring vanwege baggerwerk in het verleden. Dergelijke overblijfselen hebben weinig tot geen samenhang en een wijde verspreiding. De archeologische verwachting in deze zone is laag.

3 Oosterkerk. Hier kunnen sporen voorkomen die verband houden met de inrichting en fasering van de in 1663 gebouwde Oosterkerk.

4 VOC-werf. Langs de voormalige oever van het havengebied aan het IJ kunnen archeologische resten aanwezig zijn in de vorm van aanplempingslagen, beschoeiingen, scheepshellingen en bedrijfsgebouwen of installaties van het VOC-werfterrein.

5 Stadsschuitenmakerswerf. Hier kunnen sporen voorkomen die verband houden met de bebouwing, inrichting en het gebruik van de Stadsschuitenmakerswerf in de 17de en 18de eeuw. De archeologische verwachting in deze zone is hoog.

6 Stadswal Vierde Uitleg. Dit was een buitenstedelijk gebied dat bij de Vierde Uitleg is bebouwd met een stadswal en twee bolwerken. Sporen hiervan kunnen bestaan uit funderingen en ophogingspakketten. De fundering van de saillant van het bolwerk Zeeburg en een deel van de face van het bolwerk Jaap Hannes zijn in situ aanwezig. Voor deze zone geldt een hoge archeologische verwachting.

7 Molen De Gooyer. Hier kunnen sporen voorkomen die verband houden met het complex van de 17de-eeuwse stadswatermolen waarop molen De Gooyer in 1814 is geplaatst. De archeologische verwachting in deze zone is hoog.

8 Sint Pieterskerkhof. Hier kunnen sporen voorkomen die verband houden met het 19de-eeuwse kerkhof. Ondanks grondverzet in de 19de- en 20ste eeuw gelden de onbebouwde en onverstoorde groenstroken rond de bouwblokken als een zone met een hoge archeologische verwachting. Hier kunnen zich skeletresten en mogelijk houten grafkisten met skeletten bevinden die afkomstig zijn van een nog onverstoord deel van het Sint Pieterskerkhof.

9 Stads-Rietlanden. Hier kunnen sporen voorkomen van historisch landgebruik van de 17de tot en met de 19de eeuw. De materiële neerslag betreft verkavelingsporen, sloten en kades. Dergelijke overblijfselen hebben weinig tot geen samenhang en een wijde verspreiding. Voor deze zone geldt een lage archeologische verwachting.

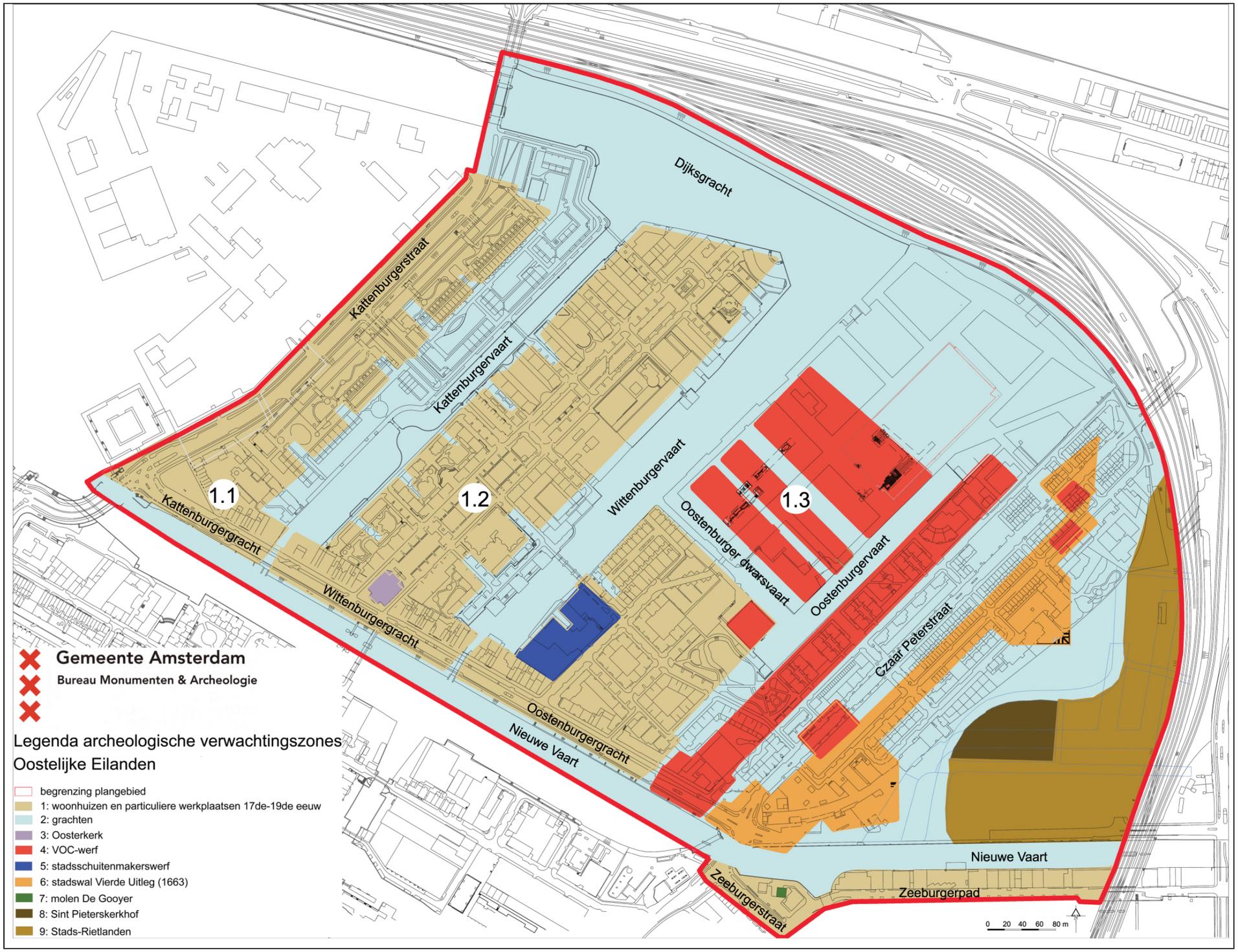
Dijksgracht
Kattenburgerstraat
Kattenburgervaart
Wittenburgervaart
Oostenburger dwarsvaart
Oostenburgervaart
Czaar Peterstraat
Kattenburgergracht
Wittenburgergracht
Oostenburgergracht
Nieuwe Vaart
Zeeburgerstraat
Zeeburgerpad
1.1
1.2
1.3
Gemeente Amsterdam
Bureau Monumenten & Archeologie
Legenda archeologische verwachtingszones
Oostelijke Eilanden
begrenzing plangebied
1: woonhuizen en particuliere werkplaatsen 17de-19de eeuw
2: grachten
3: Oosterkerk
4: VOC-werf
5: stadsschuitenmakerswerf
6: stadswal Vierde Uitleg (1663)
7: molen De Gooyer
8: Sint Pieterskerkhof
9: Stads-Rietlanden
0 20 40 60 80 m

5 Archeologische beleidskaart

De archeologische beleidsadvieskaart van het bestemmingsplangebied Oostelijke Eilanden is een vereenvoudigde weergave van de diverse archeologische verwachtingen, vertaald in archeologische waarderingen en beleidsmaatregelen (hoofdstuk 4). De kaart is bedoeld als een schematisch ruimtelijk overzicht van de maatregelen die nodig zijn voor de zorg voor het archeologische erfgoed binnen bepaalde zones of locaties in het plangebied. De verwachtingen worden beleidsmatig gewaardeerd door ze te koppelen aan de huidige toestand van het terrein en de mogelijk opgetreden bodemverstoringen. Het waarderingsstelsel resulteert in de clustering van de zones binnen twee waarden: een hoge en een lage waarde, ieder met bijbehorende beleidsmaatregelen. Tot slot liggen binnen het plangebied terreinen waar als gevolg van grootschalig grondverzet geen archeologische restanten meer aanwezig zijn.

Beleidszones op basis van archeologische verwachting

Zone A: bekende archeologische vindplaats
Op deze locaties is al vastgesteld dat er archeologische overblijfselen van hoge waarde in de bodem aanwezig zijn. Hier zal bij elke bodemingreep een archeologische opgraving (AO) plaats moeten vinden.

Zone B: hoge archeologische verwachting
Voor de verwachtingszones 1, 4, 6 en 8 geldt een hoge archeologische verwachting, vanwege een dichte verspreiding van archeologische sporen. Als beleid geldt dat bij grondroerende werkzaamheden over een oppervlak groter dan 50 m^2 en vanaf 0,50 m onder maaiveld een Inventariserend Veldonderzoek (IVO) in het bouwplan wordt opgenomen. Het IVO kan worden gevolgd door een Archeologische Opgraving (AO). Voor deze onderzoeken is een PvE (Programma van Eisen) vereist waarin de onderzoeksvragen en de kwaliteitseisen worden vastgelegd.

Zone C: lage archeologische verwachting, aanplemping
Zone C betreft delen van het voormalige IJ en de waterbodem van het IJ (verwachtingszone 2) die vanaf het midden van de 19de eeuw aangeplempt zijn. Voor deze zone geldt een lage archeologische verwachting. Er kunnen overblijfselen verwacht worden die verband houden met scheepvaartactiviteiten, zoals scheepsresten. Ook kan het gaan om materiaal dat vanaf de 17de tot midden 19de eeuw verloren of gedumpt is en in de waterbodem terecht is gekomen, zoals stadsafval. Dergelijke overblijfselen hebben een geringe samenhang en wijde verspreiding. De enige samenhangende structuren zijn scheepswrakken maar dit zijn geïsoleerde vindplaatsen met een lage trefkans. Afhankelijk van de grootte en de diepte van de toekomstige ontgraving zullen archeologische waarden worden aangetast. Als beleid geldt dat bij bodemingrepen over een oppervlak groter dan 10.000 m^2 en dieper dan 3,00 m ÷ NAP een Inventariserend Veldonderzoek (IVO) in de planvorming wordt opgenomen. Het IVO kan worden gevolgd door een Archeologische Opgraving (AO). Voor deze onderzoeken is een PvE (Programma van Eisen) vereist waarin de onderzoeksvragen en de kwaliteits-eisen worden vastgelegd.

Zone D: lage archeologische verwachting, grachten
Voor een deel van de verwachtingzone 2 geldt een lage archeologische verwachting, aangezien archeologisch materiaal in deze zone een lage concentratie en een wijde verspreiding heeft. Het betreft een zone die als waterweg in gebruik is binnen het historische centrum van Amsterdam. Ook hier kunnen scheepsresten en verloren en gedumpt materiaal voorkomen. Hier is bij bodemingrepen dieper dan de waterbodem en met een oppervlakte groter dan 500 m^2 archeologisch veldonderzoek noodzakelijk. Het IVO kan worden gevolgd door een Archeologische Opgraving (AO). Voor deze onderzoeken is een PvE (Programma van Eisen) vereist waarin de onderzoeksvragen en de kwaliteitseisen worden vastgelegd.

Zone E: archeologische vindplaats, verstoord
In deze gebieden zijn geen archeologische overblijfselen meer in de bodem aanwezig, omdat hier door archeologisch onderzoek de oorspronkelijke bodem verstoord is. Daarom geldt voor deze gebieden een vrijstelling voor archeologisch onderzoek.

Zone F: recente verstoringen
In deze gebieden zijn geen archeologische overblijfselen meer in de bodem aanwezig, omdat hier door nieuwbouw de oorspronkelijke bodem verstoord is. Daarom geldt voor deze gebieden een vrijstelling voor archeologisch onderzoek.

Conclusie

Het voorliggende bureauonderzoek is uitgevoerd In het kader van de actualisering van het bestemmingsplan Oostelijke Eilanden. Op basis van de historisch topografische inventarisatie zijn negen archeologische verwachtingszones (1 t/m 9) binnen het plangebied onderscheiden. Deze verwachtingszones hebben geresulteerd in zes beleidszones (A t/m F), ieder met bijbehorende beleidsmaatregelen.

Voor zone A is bekend dat archeologische overblijfselen van hoge waarde in de grond aanwezig zijn. Hier moet bij elke bodemingreep archeologisch onderzoek plaats vinden. In die gevallen is een archeologisch onderzoek vereist in de vorm van een Archeologische Opgraving (AO).

Voor zone B geldt een hoge archeologische verwachting voor alle werkzaamheden dieper dan 0,50 m onder maaiveldniveau en met een oppervlak groter dan 50 m^2. In die gevallen is een archeologisch vervolgonderzoek vereist in de vorm van een Inventariserend Veldonderzoek (IVO).

Voor zone C geldt een lage archeologische verwachting. Dit betekent dat bij bodemingrepen over een oppervlak groter dan 10.000 m^2 en dieper dan 3,00 m ÷ NAP een Inventariserend Veldonderzoek (IVO) in de planvorming wordt opgenomen.

Voor zone D geldt een lage archeologische verwachting. Dit betekent dat bij bodemingrepen over een oppervlakte groter dan 500 m^2 en dieper dan de waterbodem een Inventariserend Veldonderzoek (IVO) in de planvorming wordt opgenomen.

Ter plaatse van zone E en F is het bodemarchief zo verstoord dat hier geen archeologische resten meer in de bodem aanwezig zijn. Deze terreinen zijn vrijgesteld van archeologische maatregelen zodat hier geen archeologisch veldonderzoek in de bouwplanning behoeft te worden opgenomen.

In geval onverhoopt toch archeologische resten worden aangetroffen bij de uitvoering van bodemwerkzaamheden geldt de wettelijke meldingsplicht. Dit geldt vooral voor die zones waarvoor geen archeologisch vooronderzoek vereist is en wanneer de ontgravingen niet dieper reiken dan genoemde diepten. Dit houdt in dat de aanwezigheid van bodemvondsten ouder dan 50 jaar bij bouwwerkzaamheden aan Bureau Monumenten en Archeologie gemeld wordt zodat in gezamenlijk overleg met de uitvoerder maatregelen getroffen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

Bronnen

Digitale bronnen

Cultuur Historische Waardenkaart provincie Noord-Holland. http://chw.noord-holland.nl
Archeologisch Informatiesysteem (ARCHIS)

Literatuur

BMA, *Ruimte voor Geschiedenis. Beleidsnota Monumenten en Archeologie* Amsterdam 2005-2010, Amsterdam 2005.
Bonke, A.J., 'De Oostelijke Eilanden. Gebouwen en terreinen', in J.B. Kist et al (red), *Van VOC tot Werkspoor. Het Amsterdamse industrieterrein Oostenburg*, Utrecht 1986, 35-62.
Eck, J. van, '*Amsterdamse Schans en de Buitensingel*', Amsterdam 1948.
Eerden, R. van, 'De archeologische reservaten van 'Malta', *Archeobrief* 12, 2, 2008, 13-18.
Gawronski, J., 'Waar traditie en vernieuwing samenkomen. Oostenburg, de VOC-scheepswerf in Amsterdam' in M.H. Bartels, E.H.P. Cordfunke & H. Sarfatij (red.), *Hollanders uit en thuis. Archeologie, geschiedenis en bouwhistorie gedurende de VOC-tijd in de Oost, de West en thuis. Cultuurhistorie van de Nederlandse expansie,* Hilversum 2002, 27-43.
Lemmers, A., '*Van werf tot facilitair complex. 350 jaar marinegeschiedenis op Kattenburg*', Den Haag 2005, 19-83.
Meijer, J.L., 'Industriële ontwikkelingen op Oostenburg na 1800', in J.B. Kist et al (red), *Van VOC tot Werkspoor. Het Amsterdamse industrieterrein Oostenburg*, Utrecht 1986, 173-200.
Prins, P.,'De ontmanteling van Amsterdam', Jaarboek *Amstelodamum* 85 (1993), 91-132.
Provincie Noord-Holland, *Beleidskader Landschap en Cultuurhistorie Noord-Holland,* Haarlem 2006

Afmelding:

Archiscode 22984	datum 8 september 2008
Controle proces en waardestelling	Dr. J. Gawronski
Voor akkoord	Datum

Hoofd afdeling Archeologie BMA
dr. J. Gawronski

Colofon

Archeologisch Bureauonderzoek 08-018

Datum:	28 mei 2009, definitief
Redactie:	Dr. J. Gawronski
Tekst:	drs. R. Jayasena, drs. L.F. de Leeuw
Tekeningen:	drs. R. Jayasena, drs. L.F. de Leeuw

© Bureau Monumenten & Archeologie, Gemeente Amsterdam, 2009
Postbus 10718, 1001 ES Amsterdam, 020-2514900
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op enigerlei andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van BMA. BMA aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.